

ItK

2

Irodalomtörténeti Közlemények

**A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA 1982**

A TARTALOMBÓL

Klanczay Tibor: A nagy személyiségek humanista kultusza a XV. században
Imre László: Reminiscencia, idézet, paródia (A délibábok hőse szövegrétegei)
*Agárdi Péter: A felvilágosodás Fejtő Ferenc harmincas évekbeli irodalom-
szemléletében*

✱

Budai Balogh Sándor: Szabó Dezső Ludas Máttyás-füzetei (1934–1942)

Szemle

Sötér István: Gyűrűk (Tamás Attila)
Balázs János: Magyar deákság (Téglásy Imre)
Lukács György: Ifjúkori művek (Kiss Endre)
Baróti Dezső: Árnyékban éles fény (Laczkó András)
Pomogáts Béla: A tárgyias költészettől a mitologizmusig (Grezsa Ferenc)
Magyar vonatkozású római jezsuita forráskiadványok (Holl Béla)

✱

Julow Viktor (Fried István)

Szauder Mária (Fenyő István)

Jékely Zoltán (Pomogáts Béla)

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

1982. LXXXVI. évfolyam 2. szám

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG

Bíró Ferenc
főszerkesztő
Komlószi Tibor
felelős szerkesztő
Dávidházi Péter
Horváth Iván
Kiss Ferenc
Kulcsár Péter
Tarnai Andor
Tverdota György
Veres András

Klaniczay Tibor: A nagy személyiségek humanista kultusza a XV. században 135
Imre László: Reminiscencia, idézet, paródia (*A déli-bábok hőse* szövegrétegei) 150
Agárdi Péter: A felvilágosodás Fejtő Ferenc harmincas évekbeli irodalomszemléletében 166

Kisebb közlemények

Ijj. Bartha Lajos: Janus Pannonius szülőhelyének kérdéséhez 179
Szakály Ferenc: *A Házasságrul való dícsíret* (1541) szerzője: Tatár Benedek 183
H. Hübert Gabriella: A bártfai énekeskönyv kapcsolata Beythe és Bornemisza énekeskönyveivel 186
Molnár Tibor: Csiky Gergely *Spartacus*ának három változata 188

Adattár

Németh S. Katalin: Zrínyi Miklós ismeretlen levelei 1664-ből 198
Kókay György: Bessenyei György ismeretlen levele át-téréséről 201
Szilágyi Ferenc: Gvadányi József levele és verse az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társasághoz 204
Budai Balogh Sándor: Szabó Dezső Ludas Máttyás-füze-
tei (1934–1942) 209

Műhely

Rónay László: Tersánszky állatregényeiről 229

Szemle

Sötér István: Gyűrűk (*Tamás Attila*) 241
Balázs János: Magyar deákság (*Téglásy Imre*) 243
Lukács György: Ifjúkori művek (*Kiss Endre*) 245
Baróti Dezső: Árnyékban éles fény (*Laczkó András*) 248
Pomogáts Béla: A tárgyias költészettől a mitologizmusig (*Greza Ferenc*) 250
Magyar vonatkozású római jezsuita forráskiadványok (*Holl Béla*) 253

*

Lukács György: A drámaírás főbb irányai a múlt század utolsó negyedében. — Áprily Lajos: Álom egy könyvtárról. — Wesselényi Polixéna: Olaszthoni és schweizi utazás 1842. — Vallomások Zalka Mátéről. — Lichtmann Tamás: Pap Károly. (*Nagy Imre, Rába György, Seres V. József, Kovács József, Kovács Kristóf András*) 255

Krónika

Julow Viktor	(1919–1982) (<i>Fried István</i>)	261
Szauer Mária	(1926–1981) (<i>Fenyő István</i>)	262
Jékely Zoltán	(1913–1982) (<i>Pomogáts Béla</i>)	262

SZERKESZTŐSÉG

Budapest
Ménesi út 11–13.
1118

A NAGY SZEMÉLYISÉGEK HUMANISTA KULTUSZA
A XV. SZÁZADBAN

A rendkívüli egyéniségek kultusza ősidőktől fogva tárgya az irodalomnak. De korszakról korszakra változik a dicsőítésre méltónak ítélt személyek típusa és köre, valamint a dicséret célja, módja és irodalmi formája. A középkor nagy embere a szent és a hős, akinek emberfeletti tulajdonságait és tetteit ünnepli a hagiografikus, illetve a lovagi irodalom. Uralkodók, fejedelmek is akkor válnak csak igazán kultusz tárgyává, ha felismerhetők bennük a szentnek vagy a lovagi hősnak a vonásai, – vagy mindkettő, mint pl. IX. Lajos francia vagy I. László magyar király esetében. A nagy egyéniség egyúttal követendő példa; a lovagi eposz hősiességre lelkesít, a szentek élete épületes olvasmány, a királyokról írt tükör a jó kormányzásra oktat. Hódolat és tanítás egysége érvényesül a reneszánsz kor hajnalán is, mint arról Christine de Pizan *Livre des fais et bonnes meurs du sage roy Charles V* (A bölcs V. Károly király tetteinek és jó erkölcsinek könyve, 1404) című munkája tanúskodik: a jó keresztényként és igazi lovagként ábrázolt király követendő példa a trónörökös számára.¹ A XV. század folyamán tovább gazdagodik még a hagiográfiai irodalom s a lovagi eposzoknak is újabb változatai születnek; az előbbi azonban lassan a népszerű irodalom színvonalára süllyed, az utóbbiak pedig már inkább a szórakozás, mint a hőskultusz érdekében készülnek. Az elit tudós irodalmában már a nagy személyiségek egészen más, a középkortól gyökeresen eltérő kultusza van kialakulóban, legalábbis Itáliában, s ott, ahová a korai olasz humanizmus kisugárzása elért.²

„Viri illustres”

Mikor a condottiere Carlo Malatesta 1397-ben ledöntette Mantovában Vergilius szobrát, mondván hogy a szobrok csak a szenteket illetik meg, nem pedig a költőket, a felháborodott Pier Paolo Vergerio sietett kifejtetni, hogy ez utóbbiak éppoly jogosultak a megbecsülésre mint a szentek és hadvezérek.³ Arezzo polgárai nem is haboztak a hazlátogató Petrarcát úgy fogadni, „mintha egy király jött volna” (Leonardo Bruni szavaival), szülőházát pedig emlékhellyé nyilvánítani, ami addig csak kivételes szenteknek jutott osztályrészül.⁴ Szentekkel kezdű *De laudibus Patavii* (Padova dicsérete, 1450 k.) című

¹ Vö. Gianni MOMBELLO, *Quelques aspects de la pensée politique de Christine de Pizan, in Culture et politique en France à l'époque de l'humanisme et de la Renaissance*, ed. Franco SIMONE, Torino, Accademia della Scienza, 1974, 100–114.

² A kérdésnek nincs összefoglaló szakirodalma. Hasznosítható szempontokat leginkább az alábbi művek tartalmaznak: Jakob BURCKHARDT, *Die Kultur der Renaissance in Italien*, Stuttgart, 1960 (legújabb magyar kiadás: *A reneszánsz Itáliában*, Bp. 1978); Georg WEISE, *L'ideale eroico del Rinascimento e le sue premesse umanistiche*, Napoli, 1961; Mario SANTORO, *Fortuna, ragione e prudenza nella civiltà letteraria del Rinascimento*, Napoli, Liguori, 1967; Paul RENUCCI, *La quête du héros national dans la culture italienne de la Renaissance, in Théorie et pratique politiques à la Renaissance*, Paris, Vrin, 1977, 365–385; Alberto TENENTI, *Il senso della morte e l'amore della vita nel Rinascimento*, 2. kiad., Torino, Einaudi, 1977, 3–29.

³ Rémi COULON bevezetése, in Johannes DOMINICI, *Lucula noctis*, Paris, 1908, XXXVI, XLVI–XLVIII (Opera Selecta Scriptorum Ordinis Praedicatorum, I).

⁴ Leonardo BRUNI Aretino, *Humanistisch-philosophische Schriften mit einer Chronologie seiner Werke und Briefe*, ed. Hans BARON, Leipzig–Berlin, 1928, p. 66; BURCKHARDT, *op. cit.*, II/3 fejezet.

művében városa ékességeinek bemutatását Michele Savonarola, de mindjárt utána megjegyzi, hogy „ingenium”-uk és „virtus”-uk révén sokan másoknak is velük egy sorban a helye, s ezért hosszan előszámlálja Padova minden rendű és rangú kiválóságát, kezdve Antenor-ral, a legendás városalapítóval és zárva saját kora filozófusaival, jogásaival, orvosaival.⁵ „A mostani korszakban valamennyi hivatás terén egészen rendkívüli emberek jeleskedtek”, – így fogalmazta meg a reneszánsz első századának egyik nagy felismerését az agg Vespasiano da Bisticci kortársainak szentelt műve bevezetésében.⁶ „Valamennyi hivatás terén”, vagyis az élet minden területén jelen vannak tehát a kivételes emberek, nemcsak a szentek, hősök, királyok világában. Melléjük, sőt olykor föléjük emelkednek mindazok, akik valami kiválót alkottak, tekintet nélkül származásukra és hivatásukra. Joggal válhatott a kor ünnevelt személyiségeinek összefoglaló elnevezésévé – ókori elődök, pl. Suetonius nyomán – a „viri illustres” (kiváló férfiak), illetve olaszul „uomini famosi” (híres emberek) kifejezés.

A kiváló emberek humanista panteonja fokozatosan alakult ki, elsősorban az életrajzgyűjtemények jóvoltából.⁷ Mint annyi másban – itt is Petrarcaé a kezdeményezés érdeme. A középkori hagiográfia monumentális betetőzése, a *Legenda aurea* mintegy fél évszázada készült csak el, mikor írni kezdte profán ellenpárját, a befejezetlenül maradt *De viris illustribus*-t. Életrajzainak tárgyai között ószövet-ségi személyek (Ádámmal kezdve), görög mitikus hősök (Jázon, Héraklész), főként azonban a római történelem nagyjai szerepelnek.⁸ Petrarca vállalkozását tanítványai és barátai folytatták, akik közül Boccaccio, aki *De casibus virorum illustrium* (A kiváló férfiakkal történt eseményekről) és *De mulieribus claris* (A jeles asszonyokról) című életrajz-sorozatát szintén Ádámmal, illetve Évával kezdte, eljutott már saját koráig. A figyelem náluk elsősorban a múlt, főleg az antikvitás történelmet alakító nagy személyiségeire összpontosult; amihez képest fordulatot jelentett Filippo Villani műve, a *Liber de civitatis Florentiae famosis civibus* (Könyv Firenze városának híres polgáiról, 1405 k). Itt a régmúlt helyett a közelmúlt, az államférfiak és hadvezérek helyett pedig nagy többségükben a kultúra jelesei sorakoznak: tudósok (Brunetto Latini), költők (Cavalcanti, Petrarca, Boccaccio), festők (Giotto), történetírók (Giovanni és Matteo Villani), csillagászok, jogászok, orvosok, s persze a nagy kortárs: Colluccio Salutati.⁹ Kortársakról, bár elsősorban uralkodókról, katonai és egyházi vezetőkről szólnak Enea Silvio Piccolomini mesteri életrajzai (*De viris aetatis suae claris* – Saját korának jeles férfiairól); ezeket ugyanis előtanulmányának szánta nagy történeti műve, a *Commentarii* számára.¹⁰ Bartolomeo Fazio (*De viris illustribus liber*, 1456) viszont ismét a poétákat (Panormita, Filelfo, Pontano stb.), oratorokat (Vergerio, Bruni stb.), jogászokat, orvosokat (ezek közé sorolva Sienai Szent Bernátot is!), festőket helyezi előtérbe, bár nem hiányoznak nála a „cives privati” (pl. Cosimo Medici), a hadvezérek (Francesco Sforza stb.), valamint a pápák és fejedelmek sem.¹¹ Eközben a nagy emberek teljes panorámájának bemutatására sem szűnt meg az igény: Giannozzo Manetti azok rövid életrajzait örököltette meg (*De illustribus longaevis*, – A korukat túlélő kiválóságokról), akik az elmúlt ötezer évben „vagy erkölceik szentségével, vagy tudományuk kiválóságával, vagy véghezvitt tetteik dicsőségével” tűntek ki.¹² Itálián kívül Spanyolországban is megjelent a nagy emberek életrajz-sorozatának a divatja: Ferrán

⁵ Michael SAVONAROLA, *Libellus de magnificis ornamentis Regie Civitatis Padue*, ed. Arnaldo SEGARIZZI, Città di Castello, 1902, col. 1151 sk. (Rerum Italicarum Scriptores, XXIV/XV).

⁶ „A la presente età ha fiorito in ogni facultà d'uomini singularissimi”: VESPASIANO da Bisticci, *Le vite*, I, ed. Aulo GRECO, Firenze, Istituto Nazionale del Rinascimento, 1970, 32.

⁷ Vö. Aulo GRECO *bevezetése* in VESPASIANO da Bisticci *op. cit.*, LI–LII.

⁸ Francesco PETRARCA, *De viris illustribus*, I, ed. Guido MARTELLOTTI, Firenze, Sansoni, 1964 (Edizione nazionale delle opere di Petrarca, II).

⁹ Philippus VILLANI, *Liber de civitatis Florentiae famosis civibus*, ed. Gustavo Camillo GALETTI, Florentiae, 1847. – A csonkán fennmaradt olasz változat: *Le vite d'uomini illustri fiorentini scritte da Filippo VILLANI*, ed. Giannaria MAZZUCHELLI, Firenze, 1826.

¹⁰ Kiadva in Aeneas Sylvius PICCOLOMINI, *De viris illustribus*, Stuttgartiae, 1842 (Bibliothek des Literarischen Vereins, I).

¹¹ Bartholomeus FACIUS, *De viris illustribus liber*, ed. Laurentius MEHUS, Florentiae, 1745.

¹² „vel sanctitate morum, vel excellentia doctrinae, vel rerum gestarum gloria”: a kiadatlanul maradt művet így említi maga Manetti Dantéről, Petrarcáról és Boccaccióról írt életrajza bevezetésében. Vö. *Le vite di Dante, Petrarca e Boccaccio fino al secolo decimosesto*, ed. Angelo SOLERTI, Milano, 1904, 109.

Perez de Guzmán (1378?–1460?) *Generaciones y semblanzas* címen még középkori szellemben írt kiváló kortársairól, de követője, Hernando del Pulgár (1436?–1495?) *Libro de los claros varones de Castilla* (1486) című biográfia-galériájában már a humanista dicsőítés szempontjait is érvényesíti. Régi és új nagyságok, politikai, katonai és irodalmi személyiségek kultusza váltakozva érvényesül a Quattrocento festőinek „uomini famosi” ciklusaiban is, így Andrea del Castagno-nak a Villa Legnaia számára készült freskóiban (Dante, Petrarca, Boccaccio stb.), Federico Montefeltro urbinói studio-lójának portréiban stb.

A legrepresentatívabb seregszemlét végül Vespasiano da Bisticci hozta létre (*Le vite* – Életrajzok, 1490 k.), megírva a humanista század szinte valamennyi nagy személyiségének életrajzát, Itália határain is messze túltekintve.¹³ A kultúrához való viszony az ő művében válik végérvényesen a „vir illustris” státusának egyik alapvető, ha éppen nem legfőbb kritériumává. A „signori ispirituale et temporali” (egyházi és világi urak) közül azokat választja ki és értékeli nagyra, akik a „studia humanitatis”-ban is érdemeket szereztek vagy támogatták azokat; saját századuk és a jövő századok fényének azonban azokat nyilvánítja, akik irodalmi műveket alkottak („che hanno composto”), vagyis magukat a humanistákat.¹⁴

Abban is határkő a magányába visszavonult firenzei könyvkereskedő műve, hogy egyértelműen a saját korából választja hőseit, a kiváló emberek szerinte különösen „a mostani korszakban” bővelkednek. Elődei, Petrarccal kezdve, az ókor nagyjait felidézve alakították ki a nagy személyiség új humanista felfogását, de a régiek fényében egyre inkább kortársaik kiválóságát ismerték fel. A humanista átlag-véleményt fejezte ki a firenzei Benedetto Accolti (1415–1464), midőn *Dialogus de praestantia virorum sui aevi* (Dialógus saját kora férfainak kiválóságáról) című írásának Cosimo Medicihez címzett ajánlásában megvallja: a régiekről írt könyveket olvasva jött rá arra, hogy az „aetas nostra” emberei nem kevésbé kiválóak, sőt felül is múlják amazokat.¹⁵

A „viri illustres” galériájának kialakulása párhuzamos volt az új humanista ember-koncepció megteremtésével. A Petrarcatól Vespasianoig ívelő életrajz-irodalom forrása is, megkövetkezni, illusztrációja is azoknak a traktátusoknak, dialógusoknak, melyek Colluccio Salutati irásaitól kezdve Pico della Mirandola *De hominis dignitate*-jéig (Az ember méltóságáról) elméletileg is megformálták a végzetlenség és szerencsével szembeálló, saját erejéből és akaratából felemelkedő, „virtus”-a és tehetsége révén győzedelmeskedő cselekvő és teremtő ember eszményét. A középkorival szemben a nagy személyiség új értékrendje jön létre. A kontemplatív élet önmagában már nem sokat ér: Giannozzo Manetti a *Vita Socratis* és *Senecae*-ben az elveiert haláláig kitartó embert ünnepli elsősorban; s Leonardo Bruni latin Cicero-, valamint olasz Dante-életrajzaiban is az irodalmi és politikai tevékenység teljes egységét magasztalja hőseiben.¹⁶ A szentek is hasznos, alkotó cselekedeteikkel érdemlik ki az elismerést: a mélyen vallásos Manetti Sienai Szent Bernátról írt életrajzában éjjel-nappali tanulását, emberi kiválóságát, béke-misszióit, reformtevékenységét emeli ki, s csupán az „ebből az életből a mennyekbe költözött” szavakkal adózik a „szent”-nek.¹⁷ A lovagi vitézkedés is megszűnik különösebb megbecsülés tárgya lenni: a hadvezéreknek nem egyéni hősiességét, hanem vezetői képességeit értékeli magasra az életrajzírók. Giovanni Antonio Campano (1429–1477) a katonai újításokat, az államalkotásra való kísérletet méltatja Braccio da Montone esetében (*Vita et gestis Brachii*):¹⁸ Jacopo Poggio (a nagy Poggio fia) a morális értékeket, politikai keménységet emeli ki a Zsigmond magyar király szolgálatában tevékenykedő firenzei condottiere, Filippo Scolari életrajzában.¹⁹ A sorsát szuverenül alakítani és

¹³ Kritikai kiadása: VESPASIANO da Bisticci, *Le vite*, I–II, ed. Aulo GRECO, Firenze, Istituto Nazionale del Rinascimento, 1970–1976.

¹⁴ *Op. cit.*, I, 447.

¹⁵ Kiadva in VILLANI, *op. cit.* in n. 9., 101–128.

¹⁶ Manetti beszédeiről lásd: Heinz Willi WITTSCHIER, *Giannozzo Manetti. Das Corpus der Orationes*, Köln–Graz, Böhlau, 1968, 37–39; Bruni beszéde kiadva: in BRUNI, *op. cit.* in n. 4.

¹⁷ *Breve vita inedita di S. Bernardino scritta da Giannozzo Manetti (1396–1459)*, ed. P. Dionisio PACETTI, in „Bullettino di Studi Bernardiani”, 1935, 182–190.

¹⁸ Johannes Antonius CAMPANUS, *Braccii Perusini vita et gesta*, ed. Roberto VALENTINI, Bologna, 1929 (Rerum Italicarum Scriptores, XIX/IV).

¹⁹ Filippo L. POLIDORI, *Due vite di Filippo Scolari detto Pippo Spano*, in „Archivio Storico Italiano”, Ser. I., 1843, IV, 163–184.

akarátát érvényesíteni tudó, tetteket, alkotásokat létrehozó és hátrahagyó ember vált tehát eszményképpé, ő felel meg a nagy személyiség XV. századi humanista fogalmának, ő válik érdemessé kortársai és az utókor kultuszára.

„Gloria”, „fama”, „laus”

A kiváló emberek tiszteletére, dicsőítésére készült határtalanul gazdag humanista irodalmi termés három legfontosabb kulcsszava a „gloria”, a „fama” és a „laus”. A dicsőséget a hírnév biztosítja, a hírnevet pedig a dicséret tartja ébren. A „gloriae cupiditas”, (dicsőiségvágy) mint a humanista erénykatalógus egyik pozitív eleme már Petrarca leveleiben megjelenik,²⁰ s Filippo Villani is elsősorban azt emeli ki Giotto-életrajzában, hogy ő „inkább a hírnévnek mint a nyereségnek a követője” volt.²¹ Uralkodók, birodalomalapítók, hadvezérek számára a hírnév az egyetlen maradandó jutalom, hisz alkotásaik szertefoszlanak, mint a fél Itáliát meghódító Gian Galeazzo Viscontié például. A költők és tudósok is erre kell, hogy törekedjenek, mint Carlo Marsuppini (1399–1453) írja számos versében.²² Akinek dicsősége, hírneve fennmarad, azt a „divus”, „divinus” jelző illeti meg: így emlegeti Petrarca nemcsak a nagy római császárokat, de Homéroszt, Cicerót, Szent Ágostont is; Salutati pedig már őt, és ugyanígy Boccacciót tiszteli meg leveleiben az isteni minősítéssel.²³ A nagy emberekben megtestesülő, emberfeletti virtus joggal szolgál rá a hódoló superlatívusokra. Méltán érzik tehát az írók indítatva magukat arra, hogy dicsérettelkel halmozzák el a kivételes régi vagy egykorú nagyságokat, hogy „status, si non aureas, at litterarias” (ha nem is arany, legalább irodalmi szobrokat) emeljenek tiszteletükre – miként Poggio Bracciolini írja Guarino Veronese-nek 1455-ben az „isteni” Manuel Chrysoloras halhatatlan érdemeivel kapcsolatban.²⁴ A humanisták levelei, műveik dedikációi tele vannak a „laus”, „laudatio” emlegetésével, nyíltan vallva, hogy céljuk a címzett kiválóságának dicsérete. Ilyen dicséret-sorozatot olvashatunk Bruni Phaidon-fordításának VIII. Incéhez címzett ajánlásában²⁵, vagy Poggio-nak Aragoniai Alfonzhoz írt leveleiben.²⁶

A dicsőség szolgálat, a fama ébren tartása, az érdemek dicsérete volt a Petrarcával induló életrajz-irodalom igazi célja. „Nehogy jótetteik elenyésszenek az írók hanyagsága miatt” – írja a pápákról szóló életrajzainak (*De vitis Pontificum*) élén Bartolomeo Platina.²⁷ S ez a szempont már csak azért is sok biográfust vezetett, mert műveik gyakran megbízásból, barátságból vagy tiszteletből készültek. Donati Acciaiuoli (1429–1478) azért ír 1461-ben egy Nagy Károly életrajzot, hogy azt mint Firenze követe XI. Lajosnak dedikálja.²⁸ Matteo Palmirit az Adovardo Acciaiuoli iránti barátság indítja a család egyik büszkeségének, a XIV. századi nápolyi államférfi Niccolò Acciaiuoli életének megírására.²⁹ A Lengyelországba menekült Filippo Buonaccorsi a Zbigniew Olesnicki és Gregorius Sanoceus prelátusok által biztosított menedéket viszonzozza életrajzukkal.³⁰ Ennek ellenére mind az életrajz-

²⁰ WEISE, *op. cit.* in n. 2., 208–209.

²¹ „della fama piuttosto che del guadagno seguatore” (VILLANI, *op. cit. ital.* n. 9., 49.)

²² Georg ELLINGER, *Italien und der deutsche Humanismus in der neulateinischen Lyrik*, Berlin–Leipzig, 1929, I, 26.

²³ WEISE, *op. cit.*, 85–90.

²⁴ POGGIUS, *Epistulae*, in „Spicilegium Romanum”, X (1844), 354.

²⁵ Kiadva: in BRUNI, *op. cit.* in n. 4.

²⁶ POGGIUS, *op. cit.*, 240.

²⁷ „Ne illorum bene facta perirent negligentia scriptorum”: idézi GRECO, *op. cit.* in n. 7., LIII. – A mű modern kiadása: PLATYNA historicus, *Liber de vita Christi ac omnium pontificum*, ed. Giacinto GAIDA, Città di Castello, 1932 (Rerum Italicarum Scriptores, III/I).

²⁸ *Storia della letteratura italiana*, III, Milano, Garzanti, 1966, 236 (Eugenio GARIN).

²⁹ *Op. cit.*, 250.

³⁰ *Vita et mores Sbignei Cardinalis*, ed. Irmína LICHONSKA, Varsoviae, 1962 (Bibliotheca Latina Medii et Recentioris Aevi, VII); *Vita et mores Gregorii Sanocei*, ed. ID., Varsoviae, 1963 (Bibliotheca . . . , XII); Giorgio RADETTI, *L'epicureismo di Callimaco Esperiente nella biografia di Gregorio di Sanok*, in „Ungheria d'Oggi”, V (1965), 46–53.

gyűjteményekben, mind pedig a különböző alkalmakkor írt egyes biográfiákban érvényesült bizonyos objektivitásra, realizmusra való törekvés, legalábbis kezdetben. Villani nem rejti véka alá egyes hőseinek jellemhibából eredő kudarcait; Fazio degli Uberti-nek, a *Dittamondo* költőjének felrója, hogy anyagi haszonért hajlandó volt a tirannusoknak hízelegni; s Salutati írói munkásságáról csak azért nem ír részletesen, nehogy ő tűnjék hízelgőnek (*adulatore*).³¹ Szigorú, olykor kíméletlen objektivitás érvényesül Aeneas Sylvius életrajzaiban is. Zsigmond császár jellemzése például: „Zsigmond elegáns termetű, fénylő szemű, széles homlokú volt, orcája kellemesen pirosló, szakállja hosszú és dús; telhetetlen, sóvár, de mégis állhatatlan, trefás beszédű, szenvedélyes borívó, tüzes szerető, ezer paráznaságban bűnös, gyorsan haragra lobbán, könnyen megbocsájt, semmiféle kincset nem tud megőrizni, tékozló sáfár, többet ígér mint amennyit teljesíteni tud, a színlelés nagy mestere.”³² Később azonban az életrajz gyakran a kritikátlan dicséret egyik műfaja lesz. Vespasiano da Bisticci is jó példa erre, pedig ő nem rekompenzáció reményében dicsért, hiszen hősei már halottak voltak. Árnnyoldalaikat mégis – kevés kivétellel – elhallgatja. Georgius Trapezuntius nagyon is kétes jelleméről például egy szó sem esik, annál több dicsérő szó műveiről; ugyanígy Niccolò Perotti zavaros pénzügyi manővereire sem kerül sor stílusának magasztalása mellett. A derék biográfust olvasva azt hihetnők, hogy százada jelesei mind kitűntek erkölcsösségükkel, a gazdagságot megvetették, törekedtek a szűzi életre, mint – szerinte – Janus Pannonius is stb.³³ Biográfia és laudatio egységét gyakran nem is palástolták: Filippo de Lignamine, ez az obskurus messinai orvos, később római könyvkiadó ezt a jellemző címet adta a nápolyi királyról szóló életrajzának: *Inclyti Ferdinandi regis vita et laudes* (A híres Ferdinánd király élete és dicsérete).³⁴ Ha címben nem is szerepel, leplezetlen „laudatio”-k, sőt „adulatio”-k (hízelgések) Pier Candido Decembrio-nak Francesco Sforzáról, Francesco Filelfo-nak Federico Montefeltro-ról, Antonio Beccadelli-nak Aragoniai Ferdinándról írott életrajzai is.³⁵ De nemcsak az életrajz, a különböző kiváló személyiségekről szóló minden másfajta irodalmi műfaj is átalakult „laudatio”-vá, „panegyricus”-zá. Különösen a gyászbeszéd, a nagy emberek kultuszának ez a talán legjellemzőbb műfaja. „Funeris oratio” és „funeris laudatio” szinonimák, Giannozzo Manetti-nek Bruni felett tartott gyászbeszédében ő maga használja vegyesen e kifejezéseket.³⁶ Platina viszont Bessarion kardinálisról mondott gyászbeszédét „panegyricus”-nak nevezi.³⁷ De talán sehol sem tobzódott úgy az encomiasticus jelleg mint a költészetben. A XV. századi latin humanista poéták írásainak nagy százaléka nem más, mint kiemelkedő kortársaik dicsérete győzelmek, békekötések, házasságok, halálesetek stb. alkalmából.³⁸

Ebben a laudatio-özönben a pedagógiai szempont természetesen mellékes marad, s az írók legfeljebb amolyan illendő közhelyként utalnak néha arra, hogy hőseik emlékének megörökítése mellett írásuk tanulságul is szolgál. Annál nagyobb gondjuk van műveik tudós jellegére. A nagy emberek dicsőségét csak a kor eruditio-jának magas szintjét elérő művek szolgálhatják igazán. Leonardo Bruni azért szánta rá magát Dante-életrajzának megírására, mert Boccaccio korábbi művét (*Della vita, costumi e*

³¹ VILLANI, *op. cit. ital.* in n. 9., 40, 14.

³² „Fuit autem Sigismundus egregiae staturae, illustribus oculis, fronte spaciola, genis ad gratiam rubescentibus, barba prolixa et copiosa, vasto animo, multivolus, inconstans tamen, sermone facetus, vini cupidus, in Venerem ardens, mille adulteriis criminosus, pronus ad iram, facilis ad veniam, nullius thesauri custos, prodigus dispensator, plura promisit quam servavit, finxit multa” (PICCOLOMINI, *op. cit.* in n. 10., 65).

³³ VESPASIANO, *op. cit.* in n. 13., I, 553–558, 302, 327.

³⁴ Ernesto PONTIERI, *Per la storia del regno di Ferrante I, d’Aragona, re di Napoli*, Napoli, 1947, 9–67.

³⁵ Vö. GARIN, *op. cit.* in n. 28., 234; Francesco FILELFO, *Commentarii della vita e delle imprese de Federico di Montefeltro*, ed. Giovanni ZANNONI, Tolentino, 1901; Antonius PANHORMITA, *Liber gestarum Ferdinandi regis*, ed. Gianvito RESTA, Palermo, 1968.

³⁶ Kiadva: in Leonardus BRUNI, *Epistolarum liber VIII*, ed. Laurentius MEHUS, Florentiae, 1741 (bevezetéként).

³⁷ Kiadva: in MIGNE, *Patr. greca*, T. 161, 1886, coll. CIII–CXVI.

³⁸ Vö. Gianvito RESTA *bevezetése*, in A. PANHORMITA, *Liber gestarum Ferdinandi regis*, Palermo, 1968, 36–37.

studi del chiarissimo poeta Dante – Az igen kiváló költőnek, Danténak életéről, szokásairól és tudományáról) túl könnyednek tekintette, szerelmi regényhez hasonlónak, mely nem „a tiszteletreméltó dolgok”-ra helyezi a hangsúlyt. Vulgáris nyelvű költőről lévén szó, elődjéhez hasonlóan Bruni is olaszul írta meg biográfiáját, miként Petrarcaét is.³⁹ Manetti éppen ezért tartja szükségesnek, hogy Boccaccioval kiegészítve a sort, latinul újrairja Firenze három nagy büszkeségének az életét (*De vita et moribus trium illustrium poetarum Florentinorum* – Három illusztris firenzei költő életéről és egyéniségéről), hogy ne csak a köznép, hanem az eruditusok is értékeljék nagyságukat.⁴⁰ Bár a nagy személyiség tudós kultuszát – legalábbis Itáliában – ekkor már vulgáris nyelven is lehetett úzni, mint arról a másik Manettinek, Antoniónak (1423–1497) a Brunelleschi-életrajza tanúskodik,⁴¹ a dicsőséget és hírnevet igazában a latin nyelv biztosítja. Az öreg Vespasiano da Bisticci, aki pedig mint Giannozzo Manetti tanítványa és mint kora leghíresebb könyvkereskedője alapos humanista műveltséggel rendelkezett, s művében emlékezésein kívül tudós anyaggyűjtésre támaszkodott, sajnálja is, hogy életrajzeit csak olasz nyelven tudja megírni. Reméli azonban, hogy az ő anyaga alapján, valaki majd latinul is elvégzi ezt a munkát.⁴²

Antik minták és humanista változataik

A modellt, a történeti és irodalmi mintákat a kiváló emberek emlékének megőrkötéséhez és ünnepléséhez az ókori irodalom szolgáltatta. Különös népszerűségnek örvendtek a görög és latin irodalomnak azok az alkotásai, melyek valamely nagy történelmi személyiség tetteiről, jellemzéséről, dicsőítéséről szóltak. Az ilyen művek fordításait, kiadásait a humanisták többnyire uralkodóknak dedikálták, hiszen már a pusztán ajánlás is összekötötte az egykorú kiválóság nevét valamely nagy antik személyiséggel, a hízegő összehasonlítás lehetőségét pedig a művet felajánlók ritkán mulasztották el. Arrianos Nagy Sándorról szóló művét először Pier Paolo Vergerio fordította le latinra Zsigmond császár számára, majd később, elegánsabb latinsággal, Bartolomeo Fazio Aragoniai Alfonznak dedikálva.⁴³ Ugyancsak a nápolyi „Magnanimo”-t tisztelte meg Poggio a leghíresebb ókori királytükörnek, Xenophon *Kyropaideia*-jának latin fordításával (1443–47).⁴⁴ Hogy Curtius Rufus-nak már a középkorban is jól ismert Nagy Sándor életrajza Alfonz egyik legkedvesebb olvasmánya volt, számos forrás említi, s ugyanezt állítja Galeotto Marzio és Antonio Bonfini Mátyás királyról. A magyar király másik kedvelt ókori hadvezér-példaképe Scipio volt, aki már Petrarca *Africa*-ja óta a korai humanizmus egyik ünneplélt hőse, s akinek kultusza tovább nő mikor Poggio felfedezi Silius Italicus *Punica*-jának kéziratát a Szent Gallen-i könyvtárban. Pomponio Leto a *Punica* római, 1471. évi kiadását nem véletlenül küldte ajándékba éppen Mátyásnak.⁴⁵ Curtius műve esetében a vulgáris nyelvű közvetítés is megkezdődött: Pier Candido Decembrio 1438-ban olaszra, Vasque de Lucène 1468-ban franciára fordítja.⁴⁶

A „viri illustres” igézetében élő korszak sietve elevenítette fel az egész ókori életrajz-irodalmat. Diogenes Laertios filozófus-portréi Ambrogio Traversari fordításában (1432–33), Cornelius Nepos életrajzai éppúgy példaképek voltak a humanista biográfusok számára, mint Suetonius *De vita Caesarum*-ja, melyet az életrajzíró Campano adott ki először nyomtatásban, 1470-ben Rómában. Az igazi, és legjobban kiaknázott mintát azonban Plutarchos párhuzamos életrajzai szolgáltatták.

³⁹ BRUNI, *op. cit.* in n. 4., 50–51.

⁴⁰ SOLERTI, *ed. cit.* in n. 12., 110–112.

⁴¹ Antonio MANETTI, *Vita di Filippo Brunelleschi*, ed. D. DE ROBERTIS, G. TANTURLI, Milano, 1976.

⁴² VESPASIANO, *op. cit.* in n. 13., I, 34.

⁴³ Philip A. STADTER, *Arrianus, in Catalogus Translationum et Commentariorum*, III, ed. F. Edward CRANZ, Washington, 1976, 1–20.

⁴⁴ RESTA, *op. cit.*, 42–43.

⁴⁵ Lajos VAYER, *Il Vasari e l'arte del Rinascimento in Ungheria*, in *Il Vasari storiografo e artista*, Firenze, Istituto Nazionale di Studi sul Rinascimento, 1976, 514.

⁴⁶ Gianvito RESTA, *Le epitomi di Plutarco nel Quattrocento*, Padova, Antenore, 1962, 32–33.

Juan Fernandez de Heredia, Salutati spanyol levelezőtársa megbízásából már a XIV. század végén született egy katalán fordítás Plutarchos életrajzaiból, melyet 1396 táján toszkánra is átültettek. Az egyes életrajzok görögből latinra való fordítása Salutati tanítványai és barátai körében kezdődött: Jacopo Angeli volt az első, majd őt követte Bruni, Guarino, Filelfo, Alamanno Rinuccini és mások. Az elkészült latin fordításokból kezdtek azután kéziratok gyűjtemények kialakulni, melyek hamar utat találtak az Este-k, Medici-ek, Malatesta-k, Montefeltro-k, Aragoniai-ak könyvtáraiba s a Corvinába. Az első teljes gyűjteményt azután Campano rendezte sajtó alá és adta ki 1470-ben, amit a további kiadások sokasága és a vulgáris nyelvű fordítások (olasz: 1482; spanyol: 1491 stb.) sora követett.¹⁷ Plutarchos életrajzai népszerűségének oka abból adódott, hogy valamennyi ókori szerző között az ő emberábrázolása felelt meg leginkább a reneszánsz kor igényeinek. Plutarchos hőseiben a „virtù” történelemalakító erejét lehetett felismerni, s így példák s igazolások lehettek a humanista embereszmény számára. Emellett Plutarchos emberközeli hozzájárulása, s étellel telíti hőseit, – miként azt egyik fordítója, Rinuccini is megállapítja.¹⁸ A humanista biográfia ezért mindenekelőtt plutarchosi jellegű lett, azt mutatva meg, hogy a társadalmi és politikai ellentétek és szenvedélyek közepette miképpen teremti meg a virtú birtokában levő ember a maga földi egzisztenciáját. Külső megjelenés, erkölcsi adottságok és szellemi képességek együttes megragadására; a közélet, a tudományos tevékenység és a magánélete egységének ábrázolására, vagyis a méltóságát érvényesíteni tudó teljes ember egyénített bemutatására nyílt így lehetőség. S éppen az egyszerű, meg nem ismételt egyéni teljesítmény az, melynek örök híret hivatott a humanista biográfus megörökíteni. Brunitól, az egyik legelső Plutarchos-fordító biográfustól Vespasianóig, a kor életrajz-irodalmának túlnyomó része ezt a hagyományt és módszert követi.¹⁹

A plutarchosi hagyomány és Valerius Maximus *Facta et dicta memorabilia*-jának (Emlékeztetere méltó tettek és mondások) műfaji s formai példája ötvöződik az életrajz-irodalom egy érdekes és értékes oldalhajlásában, a nagy emberek szentenciáinak, apophtegma-inak, a róluk szóló anekdotáknak a gyűjteményeiben. A plutarchosi eredetet jól mutatja, hogy az egyébként jelentéktelen Giovanni Albino éppen a görög történetíró hőseinek „páratlan mondásai és híres cselekedetei”-ből állított össze gyűjteményt (*Heroum clarissimorumque virorum divinae sententiae ex Plutarcho* – Igen jeles hősök és férfiak Plutarchosból kiírt isteni szentenciái).²⁰ A műfaj humanista feltámasztója a facetia-író Poggio Bracciolini lehetett, aki egy elveszett munkájában összegyűjtötte Zsigmond császár jeles tetteit, mondásait és élcit. A legnagyobb sikerű munka e nemből kétségkívül Antonio Beccadelli (Panormita) *De dictis et factis Alphonsi regis-e* (Alfonz király mondásairól és tetteiről, 1455), mely összefüggő történeti ábrázolás helyett (ezt megtette már Bartolomeo Fazio *De rebus gestis ab Alphonso rege*-jében, 1445), a nápolyi király emlékét és dicsőségét az apró, gyakran a magánéletbe tartozó mozzanatok összeállításával szolgálja. Látszólag jelentéktelen események, a király szokásai, különböző alkalmakkor tett kijelentései sorakoznak különböző kompozíció nélkül egymás után, belőlük mégis a kor minden más munkájánál plasztikusabban és meggyőzőbben áll elénk a reneszánsz nagy uralkodóegyéniességének az alakja. Mint műfaji mintára Panormita Xenophon-nak Socrates mondásait és tetteit kommentáló művére hivatkozik, már ezzel is utalva arra, hogy az ő hőse is bölcs, aki „laudem ex sapientia potius, quam ex armis” (a dicséretet inkább a bölcsesség mint a fegyverek révén) érdemelte ki, s aki ha nem király lenne, filozófus lett volna.²¹ Panormita műve adta az ötletet Galeotto Marziónak, hogy a korszak másik, találó mondásairól nevezetes uralkodójának, Mátyásnak hasonló művet szenteljen. Hogy a magyar udvarban nem volt idegen az efféle irodalom, mutatja, hogy Janus Pannonius lefordította Plutarchosnak *De dictis regum et imperatorum* (A királyok és császárok mondásairól) című munkáját 1467-ben Mátyásnak ajánlva,²² Marzio, Mátyás tréfalkodó kedvét dicsérve, hivatkozik is műve ajánlá-

¹⁷ A kérdés egészére vonatkozólag lásd: Vito R. GIUSTINIANI, *Sulle traduzioni latine delle vite di Plutarco nel Quattrocento*, in „Rinascimento”, n. s., I (1961), 3–62; RESTA, *Le epitomi . . . cit.*

¹⁸ GIUSTINIANI, *op. cit.*, 7–9.

¹⁹ Vö. GARIN, *op. cit.* in n. 28; RESTA *bevezetése, cit.* in n. 38; SANTORO, *op. cit.* in n. 2; GRECO, *op. cit.* in n. 7.

²⁰ RESTA, *Le epitomi . . . cit.* 15–17.

²¹ Nincs modern kiadása; az 1534. évi bázeli kiadást használtam. Az idézett rész: 68–69.

²² HUSZTI József, *Janus Pannonius*, Pécs, 1931, 252–253.

sában a Plutarchos által összegyűjtött apotegmákra. Műve, a *De egregie, sapienter, iocose dictis ac factis Regis Mathiae* (Mátyás király találó, bölcs, tréfás mondásairól és cselekedeteiről, 1485), irodalmi szempontból kis remekmű, mely nem elégszik meg a bölcs mondások, apró cselekedetek egészen rövid előadásával, hanem azokat szélesebb anekdotikus keretbe ágyazza; kis történetek, zsánerképek csattanójaként értékesíti. Panormita és Galeotto a laudatio-nak retorikus sallangoktól mentes formáját választva, a lehető legsikeresebben hagyományozták az utókorra hőseik fama-ját és gloria-ját.⁵³

Tulajdonképpen szintén a biográfia mellékhajtása az érdemeket méltató szónoklat is, melynek tengelyében az ünnepektől vagy gyászolt nagyság életének elmondása áll. Az antik példatárak e téren elsősorban a Giovanni Aurispa által 1433-ban Mainzban megtalált, XII panegyricus néven ismert gyűjtemény szolgáltatja. Plinius Traianus-panegyricusa kivételével esztétikailag közepes alkotások, a nagy személyiségek irodalmi kultuszára azonban kitűnő modellt nyújtottak. A humanisták leginkább a halotti laudatio-k alkalmából értékesítették az antik sablont.⁵⁴ Halotti oratiók természetesen Aurispa felfedezése előtt is voltak, de ezekben a személyi dicsőítés még nem volt kizárólagos. Jellemző, hogy Leonardo Bruni 1428-ban, Nanni degli Strozzi halálára mondott *Oratio funebris*-ében Periklésznek Thukydides által megörökített beszédét imitálja, mely az elesett athéniakat gyászolva az athéni köztársaságot magasztalja. Bruni is nem annyira a halott, mint inkább a firenzei republica dicséretét mondta.⁵⁵ Az új típusú hódoló beszéd egyik első példája éppen az ő halálára készült 1444-ben: ebből az alkalomból határozta el a firenzei Signoria – Vespasiano de Bisticci tudósítása szerint –, hogy „antik szokás szerint” nyilvános gyászbeszédet tartanak és a halottat babérral koronázzák meg. A beszédet Giannozzo Manetti tartotta, elmondva a halott részletes életrajzát, ismertve politikai tevékenységét, valamint valóságos bibliographie raisonnée-szerűen irodalmi munkásságát.⁵⁶ A sablon szinte állandósult ettől kezdve: kötelező volt ismertetni és méltatni a halott szülővárosát, értékelni családját, származását stb., módot találva minden esetben a laudatio-ra. Poggionak is van például egy gyászbeszéde Bruniról, ahol természetesen ki van aknázva az a tény, hogy Petrarca szülővárosában jött a világra, valamint az is, hogy kevéssé nevezetes családból származott, s így mindent saját „virtus”-ának köszönhetett, példát szolgáltatva a „vera et perfecta nobilitas”-ra.⁵⁷ De ugyanő, a szintén 1444-ben Várnánál elesett Giuliano Cesarini kardinális emlékére mondott oratio-jában viszont azt magasztalja, hogy a humanista főpap milyen ősi, nagy hírű nemzetségből született, s római lévén, az örök város minden dicsőségét rásugározhatja.⁵⁸ Megfigyelhető egyébként, hogy míg a nagyobb terjedelmű, önálló életrajzi művek főleg fejedelmekről, hadvezérekéről szóltak, a panegyrikus halotti beszéd elsősorban maguknak a humanistáknak járt ki, akik így egymás halhatatlanságának munkálói lettek. Bessarionról például Platina mondott halotti panegyricust, órála viszont egykori összeesküvő társa, Pomponio Leto; Guarino da Verona felett Lodovico Carbone (1430–1485) tartotta a *Laudatio funebris*-t,⁵⁹ Matteo Palmieri felett Alamanno Rinuccini;⁶⁰ Donato Acciaiuoli-t, aki előzőleg Cosimo Medici halálakor mondott gyászbeszédet, Cristoforo Landino búcsúztatta.⁶¹ A halottak valóságos érdemei ezekben az esetekben megbocsáthatókká teszik a dicséret túltengését. Annál bántóbb azonban a gátlástalan hódolat, az arra nem feltétlenül érdemes fejedelmek esetében, különösen életükben. A legfeltűnőbb eset ez utóbbiak közül, talán Francesco Filelfónak Filippo Maria Visconti-t ünneplő beszéde, mely a herceg

⁵³ Galeottus MARTIUS Narniensis, *De egregie, sapienter, iocose dictis ac factis regis Mathiae*, ed. Ladislaus JUHÁSZ, Lipsia, 1934 (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum).

⁵⁴ FENICZY György, *Claudius Claudianus és Janus Pannonius panegyricus költészete*, Bp. 1943, 3–5, 16–17.

⁵⁵ Hans BARON, *The Crisis of the Early Italian Renaissance*, Princeton University Press, 1955, I, 359.

⁵⁶ WITTSCHIER, *op. cit.* in n. 16., 70 sk.

⁵⁷ Kiadva; in Leonardus BRUNI, *Epistolarum liber VIII*, ed. Laurentius MEHUS, Florentiae, 1741 (bevezetésként).

⁵⁸ Kiadva; in „Spicilegium Romanum” X (1844), 374–384.

⁵⁹ Kiadva: *Prosatori latini del Quattrocento*, ed. Eugenio GARIN, Milano–Napoli, Ricciardi, 1952.

⁶⁰ Alamanno RINUCCINI, *Lettere e orazioni*, ed. Vito R. GIUSTINIANI, Firenze, 1953, 78–85.

⁶¹ Eugenio GARIN, *Donato Acciaiuoli cittadino fiorentino*, in E. G., *Medioevo e Rinascimento*, Bari, Laterza, 1954, 211–287.

jelenlétében, a milánói dómban hangzott el. A retorikája és stílusa tekintetében kitűnően megírt mű a közismerten csúf és ostoba herceg állítólagos testi és lelki kiválóságait, másoknak (pl. Sforzának) köszönhető politikai és katonai sikereit olyan szemérmetlen hízelgéssel magasztalta, hogy az egybegyűlt tömeg kuncogva hallgatta.⁶²

A nagy személyiség eszményképe

Életrajzokból, beszédekből, de ugyanígy az irodalmi művek dedikációiból, valamint a határtalan gazdagságú epistolairodalomból világosan kirajzolódnak a kiváló embereket megillető irodalmi kultusz sablonjai és tendenciái. Uralkodók, hadvezérek esetében kötelező a nagy antik hősökhöz való hasonlítás. Aragoniai Alfonzót Beccadelli hol Caesarhoz, hol Nagy Sándorhoz hasonlítja, Manetti pedig plutarkhoszi modell szerint egy Alfonz – Makedoniai Fülöp életrajz-párhuzamot készült írni.⁶³ Federico Montefeltro Vespasiano da Bisticci Scipióra emlékezteti, de Hannibalhoz és Fabius Maximushoz is hasonlítja katonai érényeit.⁶⁴ Mátyás, Marzio szerint, a birodalomalapító Cyrushoz hasonlóan név szerint ismeri minden katonáját,⁶⁵ Angelo Poliziano, az új Nagy Sándort, Marsilio Ficino pedig Herkulest látja benne.⁶⁶ Nem mulasztva el a névazonosság adta lehetőséget, Herkulesre emlékezteti Decembrio-t Ercole d'Este; s Belizárt véli viszontlátni Filippo Scolariiban egy ismeretlen életírója,⁶⁷ hála Bruni-nak, aki a *De bello Italico adversus Gothos*-ban (A gótok elleni itáliai háború) bevontatta a nagy bizánci hadvezért kortársai emlékezetébe.

Hozzá tartozik a nagy emberek jellemzéséhez külső megjelenésüknek a méltatása is. Rút, visszataszító kinézésű „vir illustris” nem lehet. Ha szépséggel nincs megáldva, dicsérni lehet megjelenésének, tekintetének eleganciáját, amint Vergerio teszi Petrarca-életrajzában;⁶⁸ vagy méltóság teljes megjelenését, amint Dantéről írja Leonardo Bruni.⁶⁹ Villani és Aeneas Sylvius leírásai is bővelkednek a stilizálástól mentes, a valóságtól nem elrugaszzkodó, de végső fokon harmonikus és tiszteletet kiváltó testi leírásokban. De már Vespasiano da Bisticci túl könnyen osztogatja a „szép” jelzőt, superlativusban is: „bellissima presenza” jellemzi Matteo Palmierit vagy Janus Pannoniust; „bellissimo del corpo” volt a firenzei San Miniato-ban eltemetett Jacopo di Portogallo kardinális, és ugyanígy Gregorio Correr velencei pátriárka is, – hogy csak néhányat említsünk.⁷⁰ Fontosabb persze ennél az erkölcsi kiválóság, a virtus, melynek a fogalma ekkor még nem volt teljesen azonos azzal a politikai-etikai kategóriával, amivé Machiavelli fejlesztette. A nagy emberekben különösen értékelt tulajdonságok valóságos seregszemléjét ismerhetjük meg Beccadelli *De dictis et factis*...-ából, ha elősoroljuk, hogy milyen módon szólt és cselekedett a nagy Alfonso: humaniter, liberaliter, magnifice, sapienter, magnanime, graviter, fortiter, fidenter, iuste, pie, clementer, urbane, studiose, facete stb. Alfonz sikereinek titka, ugyanúgy mint többi nagy fejedelem és hadvezér kortársáé, politikai céljai következetes, ha kell gátlástalan keresztülvitelében, a megfelelő alkalmak, eszközök ügyes kiválasztásában stb. állott, az őket ünneplő irodalom azonban nem a közvetlen politikai érényeket emeli ki, mint majd később Machiavelli Castruccio Castracani esetében, hanem valami magasztos morális decorumot von köréjük. Ezért lesz Alfonso állandósult epithetonja a „magnanimo”, Lorenzo de Medici-é a „magnifico”, lesz Mátyás „az igazságos”, René d'Anjou, le „bon roi René”, s válik Federico Montefeltro a „humanitas” példaképévé. „Semmilyen dolog sem általánosabb a nagy embereknél, mint a humanitas” – mondogatta az

⁶² *Orazione di Francesco Filelfo in lode di Filippo Maria Visconti*, ed. Giovanni BENADDUCCI, Tolentino, 1898.

⁶³ WITTSCHIER, *op. cit.*, in n. 16., 37–39.

⁶⁴ RENUCCI, *op. cit.* in n. 2., 372–373.

⁶⁵ MARTIUS, *op. cit.* in n. 53., 29.

⁶⁶ *Analecta nova ad historiam renescentium in Hungaria litterarum spectantia*, ed. Eugenius ÁBEL, Stephanus HEGEDŰS, Bp. 1903, pp. 273, 424.

⁶⁷ POLIDORI, *op. cit.* in n. 19., 151–162.

⁶⁸ SOLERTI, *ed. cit.* in n. 12., 204.

⁶⁹ BRUNI, *op. cit.* in n. 4., 58.

⁷⁰ VESPASIANO, *op. cit.* in n. 13., I, 564, 327, 193, 275–276.

urbinoi fejedelem Vespasiano szerint,⁷¹ s valóban, a nagy emberek erényei között a XV. században a „humanitas”-t helyezték a legmagasabbra, ezt emlegették a legtöbbször, melléje társítva gyakran a „liberalitas”-t is.⁷² A kettő együtt a legkiválóbbak morális értékeinek a szintézise, mely meghatározza magatartásukat a kultúra irányában is. A „humanitas”-t mint erényt leginkább a szintén „humanitas”-nak nevezett irodalmi, szellemi örökség tanulmányozása útján lehet elsajátítani; a tudományok, kultúra fejlesztése, támogatása, a művelőkkel szembeni nemes bőkezűség, „liberalitas” ezért elengedhetetlen egy „vir illustris” részéről. A „studia humanitatis”-hoz való viszony így lesz az egyik legfőbb értékmérő, ezért foglal el az irodalom művelése vagy támogatása oly kiemelkedő helyet a nagy emberek jellemzésében. Uralkodók, nagyurak, főpapok esetében könyvek gyűjtése, könyvtárak létesítése, írók jutalmazása, tehetséges ifjak tanulmányainak támogatása, de ugyanígy a művészet pártolása, az új építkezések mind nagyságuk, kiválóságuk jelei. A genovai Giacomo Curlo (kb. 1400–kb. 1461) Ferrante nápolyi királynak ajánlva egyik munkáját (*Epitoma Donatum in Terentium*, 1459), az előző évben meghalt nagy elődnek, a Magnanimo-nak dicséretként nem tesz mást, mint elősorolja a humanisták által neki felajánlott műveket, ebben látva dicsőségének legfőbb zálogát.⁷³ Megkülönböztetett dicséretet érdemel, ha a fejedelem maga is olvas és tanul, amint azt főleg Alfonsoval és Mátyással kapcsolatban sűrűn emlegetik hódolói. Alfonso például elveszettnek érezte azt a napot, amikor nem jutott ideje olvasásra, sőt ő maga is írt; Seneca leveleit kasztillán anyanyelvére fordította, azt a királyt pedig, aki szerint az olvasás felesleges egy uralkodó számára, egyszerűen ökörnek titulálta.⁷⁴ René d'Anjou-t is nem utolsósorban azért tisztelték, mert festő és költő is volt.

A kultúra támogatása, a vatikáni könyvtár alapjainak lerakása, az első új nagy római reneszánsz építkezések miatt emeli Vespasiano da Bisticci V. Miklós pápát valamennyi elődje és utódja fölé, kora három legnagyobb embere egyikének nyilvánítja őt Federico Montefeltro és Alfonso mellett.⁷⁵ A humanisták tudós elfoglaltsága e téren odáig megy, hogy Poggio, mikor megtudja, hogy Hunyadi János szívesen olvassa műveit (ami aligha lehetett szó szerint igaz, hiszen nem tudott latinul) nem habozik biztatni őt: „minthogy megkezdted, folytatd is az irodalmi studiumokat, melyek neked nagyobb dicséretre (laus) és dicsőségre (gloria) szolgálnak majd, mint bármely birodalom” (1448).⁷⁶ Mikor pedig maguk az írók az életrajz vagy a panegirikus beszéd hősei, magától értetődően a szellemi adottságok, a nyelvtudás, főként a görögé, a csodálatos latin stílus, az éjjel-nappali tanulás és filológiai munka, s főként persze az elkészült művek a kiválóság örök dicsőséget biztosító tényezői. A XV. században senki másról, egyetlen uralkodóról sem írtak annyi életrajzot, mint Firenze három nagy büszkeségéről: Dantéről, Petrarcáról és Boccaccióról.

A dicsőítő költészet

A nagy személyiségnek a fentiekben kirajzolódó ideális alakját az irodalom természetesen feldiszi a dicsőítés retorikai, formai kellékeivel. Kialakul a dicsőítés irodalmi technikája, kifejezés-készlete. Ennek megnyilvánulásai, mint a superlativusok alkalmazása, az antik nagyságokhoz való hasonlítás és annyi más, jelen vannak a prózai műfajokban, de természetesen sokkal nagyobb mérvű alkalmazásukra nyílik lehetőség a költészetben. Míg az életrajzokban a „laudatio” szempontja csak színezi, alakítja a valóságos tények elbeszélését, s míg az oratók retorikus hömpölygése sem nélkülözheti a

⁷¹ „ignuna cosa doveva essere più comune agli uomini grandi che l'umanità” (*op. cit.*, I, 406). Ugyancsak Vespasiano írja Montefeltróról: „si portava colloro (t. i. alattvalóit) con tanta umanità, che non che egli paressino sudditi, ma figliuoli” (*Op. cit.*, I, 403).

⁷² Beccadelli írja Alfonzról, hogy „quam humaniter, quam liberaliter sese gessit” Nápoly ostromakor. – E két fő erényt emeli ki Bartolomeo Fazio is Alfonzról írt életrajzában; vö. RESTA, *bevezetés cit.* in n. 38., 24–25.

⁷³ Kiadva: in Tammaro DE MARINIS, *La biblioteca napoletana dei re d'Aragona*, II, 1947, 57–60.

⁷⁴ *Ed. cit.* in n. 51., 40, 69.

⁷⁵ Vö. RENUCCI, *op. cit.* in n. 2., 372.

⁷⁶ „quoniam coepisti, sequere studia litterarum, quae tibi maiorem laudi et gloriam quam ulla imperia praestabunt” (POGGIUS, *op. cit.* in n. 24., 250).

hitelesítő valóságseleket, addig a dicsőítő költészetnek módja van teljesen elrugaszkodni a valóságtól, sőt éppen a dicsőítéssel pótolni a tényeket, leplezni az ünneplélt személy jelentéktelenségét, avagy szépitni gyűlöletes voltát. A laudatio itt már gyakran apológiába csap át, s az érdemek felnagyítása helyett nem létező érdemek kétes értékű ünneplésévé válik. Jó példa erre, hogy kevés fejedelmet rajongtak annyira körül a költők, mint a hírhedt rimini-i zsarnokot, Sigismondo Malatestát. Mások mellett főként Basinio da Parma (1425–1457) és Porcellio de'Pandoni (1405–1485) igyekeztek versengve glóriát vonni Malatesta, illetve neki hízelegvén, híres szerelme, Isotta degli Atti köré. Basinio *Liber Isottaus*-a ovidiusi heroidák formájában készült szerelmi regény, Porcellio művében (*De amore Jovis in Isottam*) pedig egyenesen az istenek ura vet szemet a páratlan hölgyre, s csak a földi szerető, Malatesta iránti respektusból mond le jogairól. A közismerten durva, kegyetlen riminii herceg ezekben a költeményekben gyengéd, hűséges szerető, akit Basinio másik nagy igényű művében, a *Hesperis* című vergiliusi eposzban mint a latin civilizációit védelmező páratlan hőst látunk viszont.⁷⁷

A dicsőítő költészet nem ismert műfaji korlátokat: az epigramma, az elégia, az epithalamium, a sirató vers mind megfelelő volt arra, hogy az egyes költők különböző ünnepi események alkalmából hódoló versekkel növeljék az alkalom fényét s az ünneplélt hírnevét. A legmértöbb irodalmi forma azonban a nagyobb terjedelmű epikus mű volt, a Vergiliust utánzó hősi eposz, vagy a Claudianus nyomdokain haladó verses panegyricus. Már Petrarca is a „carmen heroicum”-ot nyilvánította a költészet csúcának, s élete legfőbb alkotásának Scipio-ról írt hőskölteményét, az *Africa*-t tekintette.⁷⁸ Példája nyomán számos XV. századi humanista poétának volt legfőbb ambíciója, hogy nagy epikus művel tegye halhatatlanná nevét. Ezért biztatja Janus Pannonius egyik elégiájában ferrarai iskolatársát, Tito Vespariano Strozza-t, hogy szerelmi témák helyett epikus tárgyhoz nyúljon, s valamely antik vagy még inkább modern hős tetteit verselje meg. Mint témákat Aragoniai Alfonzot, Malatesta-t, az Este-ház tagjait, Lodovico Gonzagát kínálja neki.⁷⁹ Strozza ugyan nem állt kötélnék, de mások nem mulasztották el a lehetőségeket, amint arról a méltán elfelejtett *Alfonseis*, *Feltrias*, *Herculeia*, *Sfortias* s a többi tanuskodik, – legtöbbször máig nem érte meg a nyomdafestéket.⁸⁰ Pedig a *Sfortias* például élvonalbeli humanista műve, Francesco Filelfoé, igazi eposz helyett mégiscsak mitológiai elemekkel teletömött sápadt történelmi leírás maradt.⁸¹ Maga Janus Pannonius a claudianusi modorban tett kísérletet nagy lélegzetű epikus mű írására, a velencei politikus és hadvezér, Jacopo Marcellót választva – megbízásból – panegyricusa hőseül.⁸² Műve iskolapéldája az apologetikus dicsőítés technikájának: nincs Marcellus életében egyetlen olyan esemény, még kétes üzemekért való vád alá helyezés sem, melyet a megfelelő irodalmi apparátus ne fordítana a javára. Az efféle művek között talán a firenzei Naldo Naldi *Volaterrais*-a (1474) a legsikeresebb, mely a lázadó Volterrának Federico Montefeltro által, Lorenzo de Medici megbízásából történt elfoglalását s a győzelem megünneplését beszéli el.⁸³ A vergiliusi csodás machina kezdeti alkalmazásától eltekintve a költő inkább Lucanus modorában beszéli el az eseményeket, viszonylagos objektivitással. Naldi egyébként a legtalálékonyabbak közé tartozott az encomiasti-

⁷⁷ BASINIUS Parmensis, *Opera praestantissima*, I–II, ed. Laurentius DRUDIUS, Ariminii, 1794; Angelo BATTAGLINI, *Della corte letteraria di Sigismondo Pandolfo Malatesta, Signor de Riminio*, in BASINIUS, *op. cit.*, II, 43–255; ELLINGER, *op. cit.* in n. 22., I, 75–80.

⁷⁸ WEISE, *op. cit.* in n. 2., 85.

⁷⁹ *Janus Pannonius de annulo, ad Titum Vespasianum Strozam*, in *Jani Pannonii opera Latine et Hungarice*, ed. V. KOVÁCS Sándor, Bp. 1972, 256–267.

⁸⁰ Az *Alfonseis* Matteo Zuppardo szicíliai humanista eposza; a Federico Montefeltro-ról szóló *Feltrias* Porcellio műve; Ercole d'Este-ről Giovan Maria Filelfo írt dicsőítő költeményt *Herculeia* címen; végül a befejezetlen *Sfortias*-t az előbbi apja, Francesco Filelfo szerezte.

⁸¹ Carlo DE ROSMINI, *Vita di Francesco Filelfo da Tolentino*, Milano, 1808, II, 156–175.

⁸² *Jani Pannonii Panegyricus ad Jacobum Antonium Marcellum Venetum*, in Janus PANNONIUS, *Poemata*, ed Samuel TELEKI, Trajecti ad Rhenum, 1784, I. 59 sk. Vö. HUSZTI, *op. cit.* in n. 52., 163–172; FENICZY, *op. cit.* in n. 54.

⁸³ Naldi NALDI Florentini, *Bucolica, Volaterrais, Hastiludium, Carmina varia*, ed. W. Leonard GRANT, Firenze, Olschki, 1974 (Nuova Collezione di testi umanistici inediti o rari, XVI). – Vö. Giovanni ZANNONI, *Il sacco di Volterra: un poema di N. Naldi e l'orazione di B. Scala*, in „Rendiconti dell'Accademia dei Lincei”, Ser. V. vol. III (1884), 224–244.

cus költészet művelői között: a Medici ház tagjainak a dicséretét 11 eclogá-ból álló *Bucolica*-jával szolgált, Corvin Mátyás nagyságának pedig híres könyvtáráról írott, verses művelé hódolt.⁸⁴

Kivételesen az is előfordult a dicsőítő költészetben, hogy a költőt nem csupán érdek, hanem valamely személyesebb, bensőbb érzelmi szál fűzte valamelyik, méltán nagy hírű személyiséghez. Ilyenkor a sablonok alkalmazása és a rutin helyett igazibb költői hang vagy legalább értékes információ is jelen lehet a költeményben. Leginkább akkor került erre sor, midőn a költők saját nagy humanista mesterreik emlékének adóztak. Rafael Zovenzoni (1431–1485) például *Monodia Chrysolorae* (1458–59) című elégikus gyászdalában úgy méltatja a nagy görög mester érdemeit, hogy azzal indirekte saját tanárának, Guarino-nak, Chrysoloras tanítványának a dicséretét is zengje.⁸⁵ Guarino az ünnepeltje az egyik legszerencsésebb ünneplő költeménynek, Janus Pannonius róla írt verses panegyricusának. Bár Janus, a panegyris követelménye szerint, mindenki más fölé emeli hősét és fenntartás nélkül dicséri, a laudatio ez esetben jogosult. Annál is inkább, mert Guarino személyiségéből kiindulva mondanivalóját általánosabb szintre tudja emelni, s művét a „studia humanitatis”, a munkás élet és a béke dicséretévé alakítja.⁸⁶

A nagy személyiségeket, s különösen fejedelmeket ünneplő költészet, a humanizmus XV. századi hőskorában, természetesen vulgáris nyelveken is létezett Itáliában éppúgy, mint Itálián kívül. Ez azonban többnyire még az egyes nemzeti költészetek hagyományos formáiban jelentkezett, mint pl. Christine de Pizan Jeanne d'Arc-ot ünneplő *Dittie*-je (Verses tanítás).⁸⁷ A burgundi udvarban a lovagi költészet sablonjait értékesítették a francia nyelvű udvari költők uraik dicsőítésére. A rhétoriqueur-ök leghíresebbje, Jean Molinet a Marie de Bourgogne-nak hódoló, *Chapelet des dames* (Hölgyek koszorúja, 1478) című költeményében a késő-gótikára emlékeztető eszköztárat, a betűk és jelek bonyolult játékát alkalmazza. A középkori tradíció továbbélése alól még az aragóniai Alfonz nápolyi udvarában művelt kasztillán és katalán költészet sem volt kivétel.⁸⁸

A ritka példák közé tartozik az olyan vulgáris nyelvű dicsőítő mű, mely tudós humanista fogantatású. Ilyen pl. egy bizonyos Alessandro da Firenze-nak *Trionfo delle lodi di Federico da Montefeltro duca d'Urbino* (F. M. urbinói herceg dicséreteinek diadala) című négyrészes költői munkája. A petrarcai inspirációjú mű, mintegy a szerző víziójaként, s talán nem függetlenül Piero della Francesca ismert diadalszekeres Federico-képétől, már nem is mérhető a laudatio fogalmával, ez már valóságos apoteózis: a koronával ékesített, dicsfénybe burkolt herceg előtt a mítosz és a történelem legnagyobbjai (Thészeus, Achilles, Sándor, Caesar és sok más között – meglepő módon – a magyar Szent István is) hódolnak, miközben egy „gran poeta” a szent könyvből olvassa a hős dicséretét.⁸⁹

A kultusz értéke és ára

Mi az értéke végül is a nagy emberek humanista irodalmi kultuszának? Felmérhetetlen. Legalábbis ezt magyarázták kitaratóan és sikerrel a XV. század humanistái. Valójában egyetlen kor sem volt annyira műveletlen, erényekben annyira szűkölködő, hogy kiváló emberek benne ne léteztek volna – fejtegeti Bartolomeo Fazio, a *De viris illustribus* előszavában. Mégis, „nevük életükkel együtt véget ért”,⁹⁰ mert nem volt, aki érdemeiket megörökítse. Az antik kor nagyságait is csak azért ismerjük.

⁸⁴ *De laudibus Bibliothecae libri IV. ad Matthiam Corvinum Pannoniae regem*, in Matthias BÉL, *Notitiae Hungariae novae historico-geographica*, III, Viennae, 1737, 589–642.

⁸⁵ ELLINGER, *op. cit.* in n. 22., I, 143.

⁸⁶ *Silva panegyrica ad Guarinum Veronensem praeceptorem suum*, in JANUS, *op. cit.*, I, 1–58. – Vö. GERÉZDI Rabán, *Janus Pannoniustól Balassi Bálintig*, Bp. 1968, 29–30. – Janus Pannoniusra vonatkozóan lásd legújabbban: Marianna D. BIRNBAUM, *Janus Pannonius, Poet and Politician*, Zagreb, 1981.

⁸⁷ Christine de PISAN, *Dittie de Jehanne d'Arc*, ed. Angus J. KENNEDY, Kenneht VARTY, Oxford, 1977 (Medium Aevum Monographs, N. S. 9).

⁸⁸ Ernesto PONTIERI, *Alfonso il Magnanimo re di Napoli (1435–1458)*, Napoli, 1975, 179–180.

⁸⁹ Giovanni ZANNONI, *Trionfo delle lodi di Federico da Montafeltro duca d'Urbino*, in „Propugnatore”, N. S. III (1890), I, 162–187.

⁹⁰ „illorum nomen una cum vita finitum est” (FACIUS, *op. cit.* in n. 11., 2.)

hangsúlyozza Vespasiano da Bisticci, mert Livius, Sallustius és a többiek fenntartották emléküket.⁹¹ A nagy tetteket, nagy alkotásokat elkönyvelni tudó kiváló ember földi halhatatlanságát csak az irodalom biztosíthatja: „a nagy fejedelmek minden tette és erénye – írja Poggio – a feledésben és a sötétségben lelne ismeretlen jövőjére, hacsak az irodalom fénye az emberek emlékezetébe és a világhosszra nem vezérelné. Ugyanis minden alkotás a saját végzetét hordozza és a fortuna önkényének van alávetve; csupán azok, [t. i. amelyeket az irodalom megőrkít] állnak a szerencse felett és biztosítanak a kiváló fejedelmeknek halhatatlan hírnevet”.⁹² E kijelentés igazságáról valamennyi humanista meg volt győződve és rajta volt, hogy ezt az érdekeltek is elismerjék, annál is inkább, mert ezzel saját státuszának értékét emelhetette. Se szeri, se száma a fejedelmekhez, hadvezérekhez intézett figyelmeztetéseknek. A mantovai Vergiliusz-szobor ledöntésével kapcsolatos levelében Vergerio hangsúlyozza, hogy éppen a fejedelmeknek kellene az írókat megbecsülniök, hiszen mi lenne belőlük, ha nincs, aki megőrzi emléküket.⁹³ Az igazi nagy embernek magának kell gondoskodnia arról, áldoznia arra, hogy dicsősége fennmaradjon, fejtegeti Campano II. Pál pápának írt levelében, melyben tettei és mondásai megőrkítésére ajánlkozik, hivatkozva múltbeli dicséretes példákra, közöttük az evangélisták szerepére is.⁹⁴ Angelo Poliziano 1491-ben János portugál királyt figyelmezteti arra, hogy nem elég a tengeri felfedezésekre törekednie, gondoljon a fama-ra, a halhatatlanságra is, ezért küldjön megfelelő beszámolót Firenzébe, hogy azokat ott méltó formába önthessék az utókor számára.⁹⁵

A kor számos jelentős személyisége megértette a leckét és igyekezett támogatást, pénzt nem kímélve ösztönözni a hírnevét dicsőítő irodalmi tevékenységet. Valamennyi között a legkövetkeztetesebben Aragoniai Alfonz, Federico Montefeltro és Mátyás törekedtek erre, nemcsak azért, mert bennük „végtelen nagylelkűség a dicsőség roppant kívánságával” egyesült⁹⁶ – miként azt Bonfini állítja Mátyásról –, hanem azért is, mert felismerték a laudatio-k propaganda-értékét, közvetlen politikai hasznosságát is.⁹⁷ Kialakulhatott így egy kölcsönös egymásrautaltság dicsőített és dicsőítő között; az előbbinek érdeke volt mennél híresebb író szolgálatait megnyernie, az utóbbinak viszont mennél kiválóbb megbízóra szert tennie. A dicsőség annál nagyobb, mennél jelesebb toll örökíti meg, de az író hírnevét is az emeli, ha mennél kiválóbb személyt dicsőít.⁹⁸ Ez a morális szempont persze többnyire átváltott nagyon is anyagi érdekekre; az egyik részről folyt az író csábítása, lekenyerezése, a másiktól pedig a nemegyszer szemérmetlen ajánkozás vagy zsarolás. 1459-ben, a mantovai kongresszus alkalmával Francesco Sforza követei például felkeresték Giovanni Antonio Campano-t, mondván, hogy miután olvasták Braccio di Montone-ról írt életrajzát, szeretnék megnyerni arra, hogy uruk-

⁹¹ VESPASIANO, *op. cit.* in n. 13., I, 29–30.

⁹² „omnia superiorum principum gesta ac virtutes in oblivione ac tenebris obscuras fuisse futuras, nisi litterarum lumine in memoria hominum atque in lucem educerentur. Singula enim opera manu facta suum fatum sortiuntur, et fortunae arbitrio sunt subiecta, solae hae supra fortunam sunt, et praestant famam egregiorum principum immortalem” (POGGIUS, *op. cit.* in n. 24., 240–241.)

⁹³ COULON, *op. cit.* in n. 3., XLVI.

⁹⁴ Giulio C. ZIMOLO, *Il Campano e il Platina come biografì di Pio II*, in *Enea Silvio Piccolomini Papa Pio II*, Siena, 1968, 402.

⁹⁵ BURCKHARDT, *op. cit.*, II/3 fejezet.

⁹⁶ „immensa animi magnitudo cum ingenti glorie cupiditate” (Antonius de BONFINIS, *Rerum Ungaricarum decades*, T. IV, Pars I, ed. I. FÖGEL, B. IVÁNYI, L. JUHÁSZ, Bp. 1942, 166 (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum).

⁹⁷ Vö. *Olaszországi XV. századbeli írónak Mátyás királyt dicsőítő művei*, ed. ÁBEL Jenő, Bp. 1890 (Irodalomtörténeti Emlékek, II); Giovanni ZANNONI *bevezetése*, in FILELFO, *Commentarii . . .*, *cit.* in n. 35; GARIN, *op. cit.* in n. 28., 160; RESTA *bevezetése cit.* in n. 38., 32–38; Sante GRACIOTTI, *Le ascendenze dottrinali dei lodatori italiani di Mattia Corvino*, in *Rapporti veneto-ungheresi all'epoca del Rinascimento*, Bp. 1975, 365–384 („Studia Humanitatis”, 2); KLANICZAY Tibor, *A kereszteshadjárat eszméje és a Mátyás-mitosz*, in ItK, 77 (1975), 1–14 és K. T., *Hagyományok ébresztése*, Bp. 1976, 166–190; PONTIERI, *Alfonso . . .*, *cit.* in n. 88., 174–184; RENUCCI, *op. cit.* in n. 2., 370–371.

⁹⁸ Vö. WEISE, *op. cit.* in n. 2., 212.

ról írjon életrajzot.⁹⁹ Poggio Bracciolini Itália és Európa vezető embereit elárasztotta leveleivel, hízelegve bennük kiválóságuknak, azzal a nyilvánvaló céllal, hogy megbízást kapjon tőlük hírnevük méltó megörökítésére. Az írók nemegyszer kitartóan keresték a jobb vevőt, mint Pier Candido Decembrio, aki Plutarchos-életrajzokból összeállított gyűjteményét előbb díszesen lemásoltatta és minialtatta Sigismondo Malatesta számára, azután levélben felkínálta XI. Lajos francia királynak, de végül is „a Herkulnesnek nemcsak nevét, de virtus-át is utánozó” Ercole d’Este-nek ajánlotta.¹⁰⁰

A humanista tisztában volt szolgálata értékével, s ezért el is várta a méltó rekompenzációt, s felháborodott annak elmaradásán. Poggio, miután Alfonso elmulasztotta honorálni a neki ajánlott *Kyropaideia*-fordítást, kihúzta a király nevét a többi példányból, s csak miután két év múlva Panormita közbenjárására szép summát kapott, enyhült meg a Magnanimo iránt, „s akit előbb gyalázott, ezután a végtelenségig magasztalt” – mint Vespasiano megjegyzi.¹⁰¹ Federico Montefeltro pedig, akit a sértett Naldo Naldinak egy csipős epigrammával kellett figyelmeztetnie arra, hogy a *Volaterrais* jutalmazása elmaradt, sietett egyik titkára feledékenységére hátrítani a felelősséget.¹⁰² A legleplezetlenebbül azonban Filelfo járt el hasonló esetekben; ő szinte áruvá silányította az irodalmat, s főként a több mint húsz éven keresztül készülő, de sohasem befejezett *Sfortias* ürügyén zsarolt, időnként pontos listákat adva át követeléseiről (pl. hogy mely üzletben milyen bársonyokat, szöveteket vásároljanak meg a számára).¹⁰³ Az anyagi érdek olykor kiváló humanistákat állított egymással szembe. Lorenzo Valla *Historia regum Ferdinandi patris et Alphonsi filii* címen a nápolyi királynak és apjának az életét tervezte megírni, s midőn elkészült a Ferdinándról szóló első részzel (1446), azt átadta Alfonznak, aki örömmel fogadta. A két vetélytárs, Fazio és Beccadelli azonban kihasználva egy ízben a király és Valla távollétét, a kéziratot titokban áttanulmányozták, s azután Fazio, társa segítségével invectiva-t írt ellene. Valla visszautasította a kritikát (*Antidotum in Facium*), de lemondott a folytatásnak, Alfonz életének a megírásáról: ez a dúsan honorált munka Fazio-ra, illetve Beccadelli-re maradt.¹⁰⁴ Érthető, hogy ahol ilyen érdekek forognak kockán, ott minden kritika támadásnak, sértésnek minősül, melyet minden erővel vissza kell utasítani, amint azt Filelfo tette, midőn *Sfortias*-át Galeotto Marzio kemény bírálattal illette.¹⁰⁵ A nagy emberek tudós irodalmi kultuszának értékét mérlegelve, nem árt emlékeztetni az örök hírnév árnyékában meghúzódó kicsinyes érdekekre is.

*

A nagy személyiségek irodalmi kultuszának a fentiekben vázolt formája és módja a reneszánsz első szakaszára, pontosabban az első két humanista nemzedék időszakára volt jellemző. A dicsőítő irodalom divatja természetesen a XVI. században sem szűnt meg, megváltozott azonban karaktere s főként jelentősége, funkciója. A XV. században azért volt kivételes fontossága, mert sokféle mozzanatot, eszmét, törekvést foglalt magába: az új embereszmény, a humanista kultúra ünneplését; különböző politikai vagy egyéni célkitűzések szolgálatát; a reprezentáció igényét; személyes érzelmek kifejezését; történetírói ambíciókat stb. A későbbi időszakban ezek legtöbbször neki megfelelőbb kifejezési formákban nyilatkozott meg, s a tudós humanista laudatio divatja fokozatosan elenyészett. A „principe nuovo”-nak a XV. század végén megjelenő típusa nem annyira dicsőítést, mint inkább politikai elemzést igényelt (pl. XI. Lajos alakja Comynnes-nél, vagy Castruccio Castracani-é Machiavellinél); a művészek és tudósok biográfiáiban a hangsúly pedig a művek ismertetésére toldott át (mint pl. Vasari művész-életrajzaiban). A laudatio egyre inkább az üres reprezentáció kellékévé satnyult.

⁹⁹ F. R. HAUSMANN, *Giovanni Antonio Campano*, in *Dizionario Biografico degli Italiani*.

¹⁰⁰ RESTA, *Le epitomi* . . . , cit. in n. 46., 44–49.

¹⁰¹ RESTA *bevezetése* cit. in n. 38., 42–43.

¹⁰² ZACCONI, *Il sacco* . . . , cit. in n. 83., 231–233.

¹⁰³ Eugenio GARIN, *La cultura milanese nella seconda metà del XV secolo*, in *Storia di Milano*, VII, Milano, Treccani, 1956, 547–555.

¹⁰⁴ Laurentius VALLA, *Gesta Ferdinandi regis Aragonum*, ed. Ottavio BESOMI, Padova, Antenore, 1973, XI–XV (Thesaurus Mundi).

¹⁰⁵ Galeottus MARTIUS, *Invectivae in Franciscum Philelphum*, ed. Ladislaus JUHÁSZ, Lipsiae, 1932 (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum); Franciscus PHILELPHUS, *Epistolarum familiarium libri XXXVII*, Venetiis, 1502, 162r–165r.

LE CULTE HUMANISTE DES GRANDS PERSONNAGES AU XVe SIÈCLE

L'humanisme a amené un changement dans le culte littéraire des grands personnages. Au lieu des saints et des héros, c'est l'individu souverain, capable de réaliser ses projets, ses desseins et surtout l'homme capable de créer une oeuvre durable, c'est-à-dire une création littéraire, scientifique, artistique, qui est devenu l'objet du panégyrique. Une nouvelle notion s'est créée, celle du "vir illustris" et une riche littérature s'est formée au service de sa gloire (*gloria*), de sa renommée (*fama*) et de son éloge (*laus*). Presque tous les créateurs considérables de l'humanisme d'Italie du XVe siècle ont pris part à la cultiver; en dehors de l'Italie, c'est surtout en Hongrie que cette littérature est devenue à la mode, grâce à l'humanisme de l'époque du roi Mathias. Les formes principales de cette littérature sont: la biographie ou recueil de biographies, l'éloge funèbre, la dédicace et surtout le panégyrique. Ils remontent tous à des antécédents antiques (p. ex à Plutarque, à Claudien etc.), mais leurs auteurs ont rendu capables ces genres d'interpréter les problèmes les plus actuels de leur époque, de justifier des projets et des faits politiques, de préconiser la supériorité de la culture nouvelle, de mettre au premier plan les personnages éminents de leur époque au lieu des grands figures du passé, etc. C'est pourquoi, outre de nombreux ouvrages stéréotypés et de routine, la littérature humaniste encomiastique a enrichi la littérature humaniste par de nombreuses créations éminentes. Mais, à partir de la fin du XVe siècle, la littérature de panégyrique a perdu peu à peu sa fonction, son rôle a été assumé par l'historiographie, le traité politique, la biographie d'écrivains et d'artistes, et elle n'a continué à survivre durant des siècles encore qu'en guise d'accessoire de la représentation, reléguée à la marge de la littérature.